

A SALGA E O COMERCIO NOS SÉCULOS XV, XVI E XVII

4. A salga e o comercio nos séculos XV, XVI e XVII

Desde mediados do século XIV ata finais do século XVI a actividade comercial co exterior, das principais vilas galegas do litoral, viviu unha fase de plenitude. Houbo varios factores explicativos da puxanza mercantil. Un foi a propia dinámica expansiva do comercio internacional, da que participou a Coroa de Castela; outro estivo no avance e consolidación da Reconquista. En terceiro lugar encontramos a apertura dun mercado inesperado para os viños galegos en Inglaterra e Flandes, por efecto da crise demográfica provocada pola peste negra de 1348.

Ante a caída da produción en Francia, o viño de diversas comarcas de Galicia tivo unha forte demanda nas décadas centrais do século XIV nos mercados antes citados, saíndo a través dos portos da Coruña, Ribadeo ou Viveiro; o ciclo de fame, peste e guerra destes anos non impediu, polo que parece, que certas forzas diná-

micas se desenvolvesen na sociedade galega e se manifestasen abertamente cara a fins do século. Un cuarto factor explicativo desa puxanza mercantil foi a disposición, a partir da década de 1380, de cantidades inxentes de sal. O sal era indispensable para a gandería, os curtidos e, sobre todo, a conservación do peixe. En Galicia era un ben escaso: A masiva produción que nesta época van proporcionar as salinas de Bretaña ou de Aveiro e Setúbal, en Portugal, acabarán con esa restrición. A existencia de barcos e mercados autóctonos, de mercados e do sal están na base, pois, deses anos douros para a Galicia exportadora do litoral. Convén subliñar, por último, o papel dinamizador xogado, desde os primeiros anos do século XVI, polo descubrimento de América. Máis recursos monetarios, un mercado ampliado polos territorios e porque aumentan a poboación, foron a curto e medio prazo factores de expansión económica.

Na Galicia da época debúxanse tres grandes fluxos mercantís: 1), os que fluían do medio rural co urbano, cun gran centro director que é Santiago de Compostela (os camiños cara a Santiago artellaban, en certo modo, a vida galega); 2), os que enlazaban o Reino de Galicia coa Meseta, a través de Ourense e de Puebla de Sanabria (en Zamora) ou do Camiño Francés, vía O Cebreiro, Ponferrada e León; e 3), os que, en fin, engarzaban Galicia co exterior, a través dos portos co privilexio de carga e descarga do litoral. No século XV o porto de máis importancia

será A Coruña; no XVI ese lugar foi ocupado por Pontevedra, importancia que queda reflectida no número de habitantes da vila, entón a máis poboada do Reino de Galicia.

Non estamos ante unha economía plenamente mercantilista. Pero, en todo caso, non é irrelevante o dinamismo que, para determinadas vilas costeiras, se deriva do comercio co exterior, baseado sobre todo nos dous produtos estrela da época: o viño e a sardiña. A poboación urbana da Galicia do século XVI tiña un peso relativo maior có que terá en 1750. Dentro dela, destacaba a entidade da Galicia urbana marítimo-pesqueira: en 1571 os habitantes destas vilas litorais representaban as tres cuartas parte do total dos quince burgos máis grandes do noso país, Pontevedra ocupaba o primeiro lugar con 1800 habitantes.

O comercio e a pesca explican este dinamismo diferencial. Pesca, salgadura e comercio marítimo foron, pois, motores da puxanza dos burgos costeiros desde o século XII ata fins do XVI. Desde ese intre, no transcurso da borrascosa centuria do XVII, entraron en franco declive. Un decli-

ve que veu de fóra adentro, ao igual que viñera o ciclo expansivo. A Galicia vencellada co exterior non foi allea á crise múltiple que experimentaron os diversos territorios da monarquía hispana no século XVII. Foi, en efecto, o estrangulamento dos fluxos do dinámico comercio exterior de Galicia un factor decisivo da decadencia das urbes galegas costeiras. Non é casual que nos séculos XVII e XVIII medren os núcleos urbanos interiores, sede de rendistas e artesáns vencellados co consumo rural, como Santiago, Lugo ou Mondoñedo, en tanto declinan as vilas do litoral, ou as relacionadas coa economía vitícola (Ourense, Verín,...), tamén en crise. É significativo así que medre a demografía das aldeas costeiras, ao calor da revolución agraria provocada polo millo, integrado na agricultura costeira desde a década de 1630. Así, a economía galega fíxose, neses anos, máis introvertida. E os principais focos urbanos apagados pola introversión foron os luminosos portos de carga e descarga que viamos agromar desde a segunda metade do século XII. Todo fai indicar que non van ser eles, cunha demografía diminuída, os que protagonicen esa longa tendencia secular ao desequilibrio demográfico en Galicia a favor do litoral, iniciado coa revolución do millo. O protagonismo hai que buscalo nos portos pequenos menores ata entón, e nas aldeas próximas ao mar, que participaban da economía mixta, agromariñeira, que os caracteriza aínda hoxe. Foron eles os que alimentaron o comercio de menor radio e os que protagonizaron a

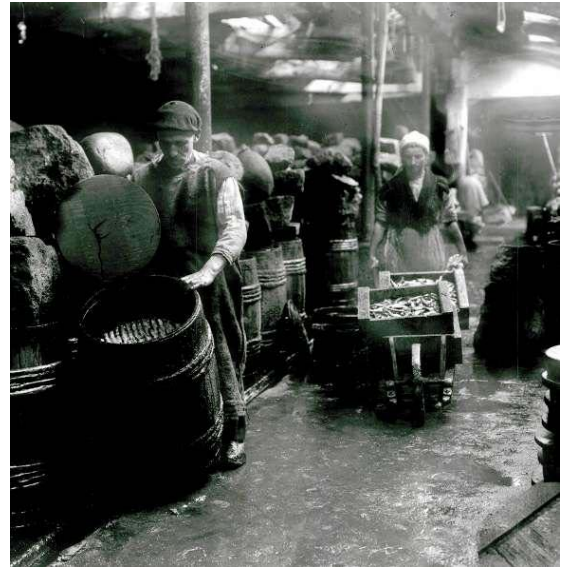
dinámica vital do período, a diferenza do que sucedera entre o século XII e fins do XVI (ou, como moito, os primeiros anos do XVII).

Os portos con dereito de carga e descarga chegaron a catorce na Galicia medieval. De norte a sur: Ribadeo, Viveiro, Ortigueira, Cedeira, Ferrol, Betanzos, A Coruña, Muros, Noia, Padrón, Pontevedra, Baiona, Tui, A Guarda. Neles as actividades eran diversas. Por suposto estaba a pesca, a exportación de peixe, o transporte efectuado por mercadores que fretaban naves para trasladar mercadorías doutros ou propias, e, en fin, o comercio en xeral. Tampouco faltaron as actividades transformadoras vencelladas á pesca. Entre esas actividades topábase:

- construción naval,
- tonelería
- salgadura
- elaboración de saín
- cestería
- redes e cordas

Ademais dos oficios para vestir e calzar, outra das artesanías que inzou nas vilas costeiras foi a dos curtidos de peles. Unha actividade doméstica en moitos casos indiferenciada da agrogandeira, nos séculos XIV e XV foi introducíndose nos núcleos urbanos, ás veces da man dos carniceros, Estes, xunto cos peleteiros, os correeiros e os zapateiros, participaban do proceso dos curtidos, desde as primeiras

fases de elaboración ata o consumidor final.

No século XVII as vilas das rías perderon dinamismo económico e demográfico. A poboación do litoral galego non evolucionou porén deste xeito. A difusión do millo, desde a segunda década desta centuria, vai ser un factor decisivo nese comportamento diferencial. A fins da década de 1630 o cultivo estaba plenamente integrado na xeografía agraria das rías galegas. Iniciábase entón o “ciclo do millo”, que permitirá unha dinámica progresión da demografía costeira galega, en contraposición á demografía da España interior ou á mediterránea, nas que son visibles os retrocesos da poboación.

En 1591, as provincias litorais de Galicia tiñan unha densidade de poboación de 21 habitantes/km², fronte aos 22 da Galicia interior; a mediados do século XVIII, pola contra, as densidades humanas serán de 56 e 33 habitantes/km², respecti-

vamente. As series bautismais das comarcas costeiras manifestan unha evolución positiva dos nacementos, e un intenso incremento de poboación na segunda metade do século XVII. Crecemento, pois, da poboación costeira, aínda que retroceso dos habitantes das vizosas vilas principais pesqueiras e comerciais do século XVI. Pontevedra é, probablemente, o caso máis salientable. En 1571 contabilizaba 1.800 habitantes, en tanto que un “arruamiento de vecinos” de 1689 rexistraba 1.227, segundo Fortes Bouzán (1986: 132). Outro tanto sucedeu con Vigo. Entre 1570-1590 a vila olívica tiña entre 800 e 900 habitantes, cara a 1639-1645 posuía entre 500 e 600, unha cifra –algo máis de 500 habitantes– que daban os “compartos municipais” para 1670-1673, en tanto que un “arruamiento” de 1728 rexistraba unha cifra de tan só 331 habitantes, segundo Juan Miguel González (1999: 180-183). Eses casos non era únicos, non obstante as vilas interiores medraron máis que as costeiras e, en xeral, o fenómeno urbano perdeu vigor en Galicia. O peso da poboación urbana de Galicia en 1750 era relativamente menor que o que tiña no último terzo do século XVI.

¿Por que se produciu este devalar demográfico das vilas costeiras, paradoxalmente, cando o contorno rural destas vía medrar os seus efectivos demográficos? Habería que pensar na concorrencia de varios feitos. Un deles, o desprazamento da poboación das vilas cara ós pobos limítrofes.

Habería que pensar na concorrencia de varios feitos. Un deles, o desprazamento da poboación das vilas cara ós pobos limítrofes.

Agora ben, esta é unha causa do despoboamento, ademais dun síntoma doutros procesos máis profundos, sinalamos catro:

1. Un deses procesos sería o aumento da presión fiscal sobre as cidades, derivado do elevado custo económico por mantee a hexemonía imperial e a cohesión territorial –e mesmo a integridade– da unidade dinástica na península durante o conflitivo século XVII.
2. As guerras repercutiron negativamente sobre as cidades; no caso de Galicia, particularmente a guerra de Portugal, a partir de 1640: leva de homes, impostos extraordinarios, estrangulamento dos normais fluxos comerciais serían algunhas das consecuencias.
3. Caída da actividade comercial durante esta centuria, parella á recesión da actividade industrial e á

caída da poboación, tanto na coroa de Castela coma na de Aragón, produto dunha crise múltiple na que foron frecuentes os andazos epidémicos (1589-1591, 1596-1602, 1629-1631, 1648-1654, 1694). A mortandade catastrófica sumouse á emigración cara a América e á expulsión dos moriscos en 1609-1614. Estímase que a poboación española caeu, entre principios e fins do século XVII, aproximadamente un 25 por 100.

4. Recesión económica e inestabilidade monetaria, á súa vez explicada polo déficit nos orzamentos da monarquía. A actividade pesqueira e as actividades artesanais e mercantís das cidades galegas, nas que se incluía a exportación de peixe entre as máis salientables, tívose que ver indubidablemente influída por ese contorno xeral de inestabilidade e decadencia económica.

O marco institucional de organización gremial da pesca que vimos relatando, mantívose no esencial ata as primeiras décadas do século XVIII. As reformas regalistas dos Borbóns vano remover. A intención da monarquía de poñerse por riba, limitando os intereses xurisdicionais dos señores, vai afectar a ese marco regulamentario. A creación da Matrícula de Mar, en 1748 sería unhas das pezas dese novo escenario.

Vázquez Lijó (2006) explica así: “A Matrícula de Mar foi un sistema de inscrición marítima que buscou mellorar a oferta de tripulacións para a Armada. O rexistro de mariñeiría, maestranza e embarcacións confiouse ao persoal do Corpo do Ministerio de Mariña. Teoricamente, o servizo naval compensouse con privilexios de orde militar (a exención de quintas e de levas para o Exército), xurisdiccional (o fuero de Mariña) e económico (a controvertida exclusividade das actividades marítimas). Á falta de verdadeiros incentivos uniuse a conxelación salarial. Uns soldos que do mesmo xeito que as pensións de invalidez e viuidade abonáronse con considerable atraso, causa fundamental das desercións. A matrícula foi complicada de xestionar, posiblemente desalentou os investimentos no sector pesqueiro, non logrou o alistamento e control de todos os profesionais do mar nin cubrir por completo as demandas de homes para a Armada en tempo de guerra”.

O século XVIII marca a decadencia dos gremios de mareantes, Castroviejo. (1990) achega as seguintes explicacións:

- *A organización social galega impedía todo tipo de adiantos técnicos.*

- *O excedente en Galicia non se reinvertía en educación, investigación...et., adicábase ao mantemento da institución eclesial, señoríos e clases improductivas, cultos e edificacións relixiosas.*
- *As grandes expedicións de Felipe II, e as posteriores ás Indias e países do Norte precisaban de moitos mariñeiros, ocasionando o decaemento industrial e interrompendo o proceso mercantil*
- *O Real Erario, en progresivo deterioro, foi aumentando a presión fiscal coa permanente trabaxe que representou.*

Sexa polo mesmo peso do dominio feudal, no interior do país, ou polo peso do mantemento do imperio español en decadencia, os efectos sobre as pesqueirías galegas impedían competir con países que gozaban de liberdade industrial e comercial.

Os novos procesos de salgadura chegarían na segunda metade do século XVIII das mans dos fomentadores cataláns con técnicas aprendidas dos Países Baixos, que xa as viñan utilizando desde o século XVI.

OS TRABALLOS DAS MULLERES

Asociadas á elaboración de redes estaban as fiandeiras e tecedoras, así como as atadeiras, dedicadas a reparar os apa-

rellos. Aínda non se ten subliñado suficientemente, nestes traballos vencellados á actividade pesqueira, que a muller tivo historicamente un papel destacado. Non é posible entender, desde unha perspectiva histórica, a vida dos portos pesqueiros galegos sen esa participación tan decisiva da muller en diversas das faenas asociadas coa pesca propiamente dita, entre as que hai que incluír asemade os labores da salgadura e a venda do peixe para o fresco (como as regateiras), por non falar do seu papel na carga e na descarga. As mulleres continuaban, pois, na terra, o traballo dos homes no mar. Mesmo, ás veces, as mulleres facían non só traballos asociados á pesca, senón que interviñan directamente na actividade extractiva. No século XVI, conséntase así mesmo a participación feminina en contratos de constitución de cercos como socias capitalistas; segundo Xosé M. Pereira (2000), era frecuente atopar na Pontevedra desa centuria mulleres achepando quiñóns de rede aos cercos, en ocasións ata unha décima parte dos aparellos

